

SZAKOLCZAY LAJOS
**Levelezőtársam:
 Cs. Szabó László**

A hetvenöt éves irodalmárt, a munkás hétköznapiak máig tevékeny részését időnként meglepetések érik. Ilyen égből leesett manna a Magyar Írószövetség nagylelkű ajánlata: könyvkiadója, az Orpheusz szívesen gondozza levelezés-kötetemet. Pontosabban: a hozzám írott válogatott leveleket.

Csaknem ötven év szerkesztői szorgoskodásának köszönhetően szerencsére van miből válogatni. Papírhegyek magasodnak elém, abból kiválogatni a sokféle szempontból érdekességeket – irodalomtörténet, különféle érdekességek és újdonságok, a személyre és munkásságára jól jellemző adalékok, értékmentő próbálkozások – nem kis feladat. Feladat, amelyet örömmel végez az ember.

Akárhogy is van, ezzel a válogatással az irodalomtörténész-kritikus – paradox – valamennyire önarcképet is formáz. Hiszen a tartós és izgalmas – dicsérő, korholó, önszerető, kitérő, tudálékos vagy éppen szigorúan pedáns – válszokhoz kérdéseivel, érdeklődésével többnyire ő adta meg az alapot. Kitérője mód volt, ha érthető volt a rejtett üzenet, a *másik* kitérőjére is.

Briliáns névsor adja, az ember szinte beleborzong, ennek a kérdés-felelet játéknak – akár pár soros volt a megszólított közlendője, akár oldalakra rúgó – a valódi értékét. Hogy milyen erős talapzaton áll az egyetemes magyar irodalom és művelődéstörténet (ideértve a különböző művészeti ágazatokat is), forrponon a történelem-kutatás („második honfoglalás”), a néprajz és a hittudomány egyes ágazataiban való elmélyülés, arra a nevekől kiolvasható értéklánc mindennél jobb, sőt meggyőzőbb példa.

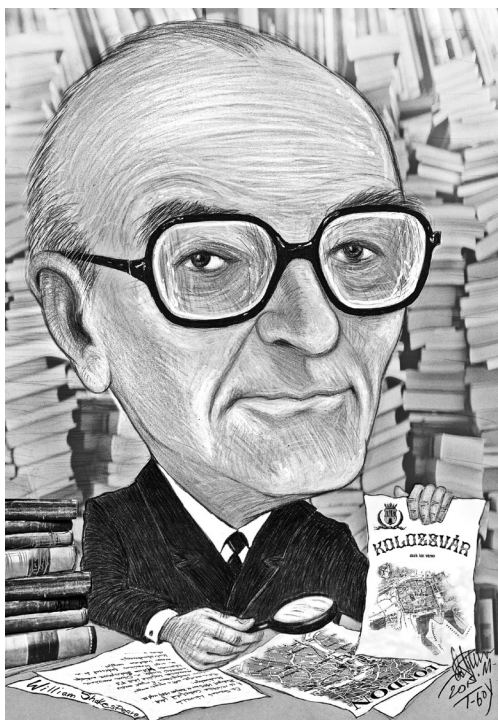
Kós Károly, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Vas István, Juhász Ferenc, Cs. Szabó László, Határ Győző, Faludy György, Szentkuthy Miklós, Szécsi Margit,

Örkény István, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos, Csiki László, Mészöly Miklós, Somogyi Tóth Sándor, Lászlóffy Aladár, Marsall László, Tűz Tamás, Fáy Ferenc, Bálint Tibor, Herceg János, Sütő András, Székely János, Vitéz György, Baka István, Nagy Gáspár – és még hosszan folytathatnám a sort az írókkal –, az irodalomtörténész-szerkesztő Béládi Miklós, Kiss Ferenc, Borbándi Gyula, Görömbei András, Molnár József, Schöpflin Gyula, Stoll Béla, Szederkényi Ervin –, a képzőművész Lossonczy Tamás, Anna Margit, Gy. Szabó Béla, Kós András, a zeneszerző Ottó Ferenc, Szokolay Sándor, a régész-történész-képzőművész László Gyula, a tudós rabbi, Scheiber Sándor és a hűséges özvegyek, Kassák Lajosné és Radnóti Miklósné, továbbá Ausztráliából Domahidy András, New Yorkból Teleki Béla (a Horthyhoz eljuttatott, a II. világháborúból való kilépésünket szorgalmazandó *Memorandum* kapcsán!), Ungvárról Kovács Vilmos, Bécsből Szépfalusi István, Nagykanizsáról (Szoltsenyicin!) Rózsás János *megvilágító* sorai magyarságtudatunkat, hitünket is erősítik. Személyiségükben kivétel nélkül jelen van a *gondolkodó* szellemi munkás kalandja, közönséget szolgáló igénye, akarata.

Ezúttal hadd villantsam fel az egyik legérdekesebb levele-

zótársammal, a londoni Cs. Szabó Lászlóval való kapcsolatom történetét. A nyolcvanas évek elején vagyunk, s noha az olvadásnak megvannak a kulturális életben is tapasztalható jelei, a nyugati – a hazacsalogatásnak nem behódoló – írókat igencsak ridegen fogadja a politika.

A legfőbb bűnük? Többen, köztük Cs. Szabó is, olyan hírharsonának – a rettegett Szabad Európának, az Amerika Hangjának vagy éppenséggel a BBC-nek – munkatársai, amelyek Trianon, az orosz megszállás, az 1956-os magyar forradalom stb. ügyében az igazságot hangoztatták. Ezért is akart annyira lebeszélni Béládi Miklós a *Cs. Szabó László, az esszéíró* című tanulmányom megírásáról, hangoztatván, úgysem tudom mindenben az igazat kimondani.

Gaál Tibor „T-boy”: Cs. Szabó László

Nem tágitottam „meggondolatlanságomtól”, mert úgy véltem, hogy a képes beszéd – illik az eljárás a stílusra kényesen ügyelő londoni íróhoz – sok mindenre jó, bizonyos „meredek” ügyek *kiáltó bebábozására* ugyancsak. Amellyel nem eltakarom a kimondhatatlant a cenzor (sok volt belőlük!) előtt, hanem bizván a csendes köznép rejtvényfejtő képességében, a sejtethőn túlivá teszem. Félévi intenzív olvasás és jegyzetelés után szerencsére elkészült az írás. Azt gondoltam, hogy madarat (szelíd galambot) fogtam vele, ám hamarosan kiderült, hogy inkább oroszlant melengtettem a keblemen.

Cs. Szabótól a *hivatalosság* kis és nagy katonája egyformán félt. Amikor az úriember Illés Endrének, a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatójának megmutattam – hátha könyvet csinálhatok belőle – a *Mozgó Világban* megjelent naplóorozatom, a *Kikötő* (1981. 12. szám) egyik passzusát, amelyben a hazától fizikailag (csak fizikailag!) elszakadt szerző stílusát dicsértem, a nagyhatalmú úr foga között sziszegte: „te őt írónak tartod?” „Igen, méghozzá nagyon jónak” – feleltem.

Mert csak igazi író írhat oly eleven érzékletességgel, mint ahogy a szerző görög hajónaplójában, a *Halfejű pásztorbotban* olvasható. „Csak gonosz kedvében van a szél. Tikkadt. Késpengéket szeretne szopogatni. Bikavért inna. Az antikok meg is szoptatták, meg is itatták.” Illés (zöld tintával írott egyik köszönőlevelét őrzöm) megtehetette a kirekesztést, mint-hogy egyedül kakaskodott a szemétdombon. (A kitűnő nyugatos esszéistákat, a zsidóként megbélyegzett Szerb Antalt és Halász Gábort kiirtották, a másik részük elmenekült az országból.)

Tanulmányomat először a pécsi Jelenkornak posztáltam. Szederkényi lelkendezett, hogy mennyire jó az írás, s majd egy idő múlva („értheted, hogy miről van szó”) sajnálkozva visszaküldte. Ugyanígy jártam a debreceni Alfölddel is, holott akkoriban a nyugati magyar irodalomról készítettek összeállítást. Mérgesen beszaladtam a Minisztériumba azzal, hogyha valakit elkapok az Irodalmi Osztályról, azonnal megölöm. A folyosón Csapody Miklós került az utamba. „Milyen a Cs. Szabó-tanulmányom? – vágtam a szemébe. „Nagyon jó” – felelte. „Honnan tudod?” – játszottam az ártatlant (minden nyugati magyar „ügyet” előzetesen be kellett mutatni „engedélyezés céljából” a hivatalnak). „Mert olvastam” – így a válasz.

De nem kellett föltétlen a Minisztériumba gyalogni a cenzúra okoskodásainak kifürkészésére, megtette azt némely *nyíltan bíráló* főszerkesztő is.

A meleg vizet találtam fel, amikor a Vigilia ajtaján kopogtattam (ők mindig is híresek voltak az elnyomottak melletti kiállásukról). Hegyi Béla főszerkesztő a kéziratot lévő ceruzás aláhúzásokkal fogadott. Gondolkodjak azon, hogy mit írtam. Merev szemmel nézem a vastagon aláhúzott mondatot. (Cs. Szabó ajtjáról, pontosabban a szülő erkölcséről van szó). „De hát ő mutatta meg a kicsi fiúnak a héjjasfalvi obeliszket! Rajta annak a Zeyk Domokosnak a képe, aki nem akart rabbá lenni, s ezért 1849-ben az orosz csapatok előtt agyonlőtte magát.”

„Mindez 1849-ben történt” – fakadtam ki, „bánthatja-e ma az oroszokat?” A válasz egyszerű volt, visszazaptam a kéziratot. Akkor már levelezésben voltam az itthon üldözött atyai jó barátommal. Mikor azt írtam neki dühömben, hogy a müncheni Új Látóhatárnak fogom elküldeni az írásomat, nyugodtan válaszolt: „Ne tedd, akkor biztosan ki fogják venni a *Dunának*, *Oltnakból*! Nekem sokkal fontosabb egy hazai megjelenés, mint – ők nyilván örömmel fogadták volna – a külföldi.” A tanulmány, ki tudja, ki és mikor nézett félre, végül megjelent a győri Műhelyben.

És 1984-ben, szerencsére, a *Dunának*, *Oltnak* címmű, Szépirodalmi gondozta könyvemben is. Igaz, hogy a „helyi” cenzúra minden korrektúra-fordulón kivette a fülszöveget, de én következetesen mindig visszaraktam. A kis vallomásban álmomat vetítettem előre: jó lenne, ha a könyvesbolt polcain minden tisztességes könyv – hazai és külföldi – egymás mellett volna. S minthogy neveket is említettem, az itthon karanténban lévő írók művei – Faludy György, Borbándi Gyula (emlékszik-e még valaki a Népszabadság hamisítására?) – szintén a „tisztes könyv” kategóriájába soroltattak.

A rettegett főszerkesztői értekezleteken ugyancsak megróttak a fülszövegért (híreket keltették azal, hogy az egészét fölolvasták), így került a *bűnjel* teljes egészében közlésre a szegedi Vörös László (Tiszatáj!) *Szigorúan ellenőrzött mondatok* című, a hatalom túlkapásait rögzítő-bíráló könyvébe. Ám a feketeleves még csak ezután következett.

Ki mérte, nagykanállal? E. Fehér Pál, a Népszabadság hírheft tollnoka. Háromhasábos kritikájában az első pár sorban dicsér-dicsér, aztán laza mozdulattal rám húzza a vizes lepedőt. Hogy gondolom én, írja, hogy a külföldi magyaroknak – így a kárpátaljai íróknak is – ugyanahhoz az egyetememes hagyománykincshez kell viszonyulniuk, mint az itthoniaknak, mikor ott van a Szovjetunióba emigrált „híresek”

– Arany János és Hidas Antal azért nem ugyanaz! – követendő példája. Stb.

Azonban E. Fehér, ahogyan „menő” újságírókhoz illik, jobban szerette a vodkát, mint az olvasást, s ezért nyugodt szívvel meggyanúsított. Mondván, tanulmányomban én a Szabad Európa adásait „harsány, erőteljes kultúrmisszióként” értékeltem. Eszébe se jutott, hogy amikor a Rádiót emlegettem, nem a Szabad Európáról és nem a BBC-ről beszéltem, hanem a *Napok és munkák Firenzében* „hangos esszéjéről”, amely a Magyar Rádióban hangzott el (ott, ahol Cs. Szabó a két világháború között az Irodalmi Osztály vezetője volt).

Könyvemmel a kézben berohantam a Népszabadság szerkesztőségébe, mutatván a rosszindulatú torzítást, de Pándi Pál (egy az ugyancsak hírhedt kommunista „magyarázó” közül) azzal szerelt le, hogy „E. Fehér elvtárs jelenleg Moszkvában tartózkodik, egy hónap múlva visszatérhetünk a bajomra.” Vissza is tértek. A lap hozott valaminő kétkulacos helyreigazítást, amelyben bevallották a félreolvasást, de annál is nagyobb gonosznak tituláltak, mint az előző cikkben.

Folytatás? A MÚOSZ etikai bizottságához írott levelemben azt kértem, hogy tegyenek igazságot a „vitában álló” két újságíró között. Tettek. E. Fehér Pálnak adtak igazat. Ezzel én kiléptem a kommunista tánclepéseket követő Szövetségből.

1980. augusztus 22.

Kedves Uram,

augusztus 14.-én kelt megtisztelő levele s kérése igazán jólesett, köszönöm szépen, nyomban felelek rá.

A baj az, hogy egyelőre nincs egyetlen sor kiadatlan írásom. Rövidesen másfél órás előadást kell tartanom Hollandiában, arra készülök, mert a hallgatóság főleg bölcs mandarinokból áll, s három kisebb tanulmányt postáztam a múlt hónapban. Úgy ki vagyok merülve, hogy az utcán többször elfogott a szédülés; orvos és kórház több hetes kényszerpihenést diktált rám. Nem volt nehéz dolguk.

A történet szomorú is, magyar is. Meglehetősen kimerítő kenyérkereset közben (ami máig tart!) 15 kötetem jelent meg idekint, és kb. 5-6 testes kötetre becsülhető a folyóiratokban szétszórt s össze nem gyűjtött rövidebb-hosszabb művek masszája. Mind ezt igen kevesen ismerik otthon, s a legjobb akarattal is csak hiányosan. Most megváltozott a helyzet, már

Cs. Szabó közben megkedvelt.

Órákat beszélgettünk a Belgrád rakparti IBUSZ-lakásában, és órákat a Szerb utcai (nagy kört írtunk le a Belvárosban) séta közben. Érdeklődött, melyik egyetemen tanítok, s amikor megtudta, hogy mindössze „olajipari technikus” a végzettségem (persze azért az éjszakai olvasásokat sem tagadtam le), szinte hanyatt esett. „Többet tudsz rólam, mint én magamról” – mondta. „Ez csak azért lehetséges, mert frissek az olvasmányélményeim.” Örömben egy Csík-szentmihályi Róbert-éremmel is megajándékoztam. És hálálkodott azért, hogy fölkerestem Kolozsvárt gyermekkorra színterét – Strada Samuil Micu nr. 6. –, sőt, fényképet is készítettem az udvari lakásról.

Atyai barátom könyvtárát (nemes gesztus!) a Sárospataki Református Kollégiumra hagyta. Sárospatakon található egyébként Cs. Szabó nyughelye is. 1984 őszén talán ötvenen voltunk a temetésén. Az egyszerűségében is pompás emlékmű Csík-szentmihályi Róbertet dicséri. Örültem annak, hogy az irodalomtörténeti esemény minden részvevője – szemből, ahogy illik – lefényképeztetett. Csak később derült ki, hogy a gépet kezelő ezzel a szorgos gesztussal besugói munkáját teljesítette.

Sok beszédnek kevés az alja, emlékezésem helyett álljon itt egypár levele!

többen is kértek tőlem írást hazulról minden feltétel s kikötés nélkül, de későn, hiába, no, végleg elfáradtam, mert egy kis könyvtárra valót összedolgoztam, többet is, mint amennyit illetett volna az olvasók iránti tapintatból. Mögöttem van az életmű nagyjából ismeretlenül (úgy értem: az 1949 utáni, nagyobbik rész), már csak kevés új írásra futja maradék erőmből s kedvemből. S mondanivalóból. Higgyc el, kérem, megvan bennem a jóakarát, de nem tudom még, mikor fogom írással is megszolgálni és köszönni szíves hívásukat.

Meleg baráti üdvözlettel, Cs. Szabó László

1981. január 16.

Kedves barátom, nagyon köszönöm a leveledet. Örülök, hogy a könyvek épségben megérkeztek, de hát nemigen aggódtam, mert vakon bízom a közvetítő személyben, éppen

ezért kényes v. vitatható írást, könyvet soha nem adok neki továbbításra. Nem is bízok rá feladatot, ha nem tudnám, hogy néha a posta túlbuzgó kezekben Jancsi és Juliska meséjén is fennakadt. Akkor is, ha Illyés Gyulának vagy Juhász Ferencnek van címezve.

Igen gyanútlan voltál, ha annak idején javaslatot tettél az egyik kiadónál egy válogatott esszékötetre. Mint tudod, ősszel rövid időre otthon voltam (vagy írtam már?), s meggyőződtem, hogy milyen sokan tudják, miféle ember lett – mert nem volt ilyen harmincöt év előtt – a mindenható vezetőből, aki rég túl van egyébként minden elképzelhető nyugdíjhatáron. Én előre megmondtam volna innen, Londonból, hogy úgy jársz, ahogy jártál. Téged sajnállok, az ügy egyébként hidegen hagy.

De téged se sajnállok! Van rá okom, azért írom postafordultával ezt a levelet. Leveled sugalmazta. Innen kezdve minden bizalmas – egyelőre! –, amit írok. Nem magam, hanem a kiadó miatt. Csak ő oldhat fel a titoktartás alól.

Mikor szept. végén otthon voltam, magához kért Dr. Pók Lajos, a Gondolat főszerkesztője. Reprezentatív esszékötetet akar kiadni. Szívügye. Ő akar, szavait idézve, a fiatalok körében legendából visszaváltoztatni olvasmánnyá, azaz: magyar íróvá. Azóta többször volt levélváltásunk, a kb. 300-ra rúgó s általam könyvkiadásra alkalmasnak ítélt esszéből ötvenet választottam ki további válogatásra, az ő válogatására, végtére ő a kiadó, s ő ismeri a terepet. Szövegeket még nem küldtem neki, örület volna ötvenet, mikor legjobb esetben a fele férne be, talán annyi sem. Így támadtak kizárólag technikai nehézségek (mert a becsvágya, azt hiszem, lankadatlan), amik késleltetik és hátráltatják a megjelenést, pedig soron kívül erre az évre ütemezte be. Segítséget keres otthon, s ez ügyben már kétszer fordult Gál Istvánhoz, aki tudtommal éppen a te nevedet vetette föl.

Én úgy látom, hogy csak a feleket kell összehozni, hogy előbbre jussunk a szép tervvel. Pók csupa jó szándék, de úgy érzem, egy kicsit túlbonyolítja ezt a tiszta ügyet. Te össze akartál állítani egy reprezentatív esszékötetet. Egyet akartok. Elképzelhető, hogy össze is dolgozzatok? Szolgálatot tennél neki is, nekem is. Ha a felajánlott ötvenből a te közreműködéseddel sikerülne megállapodni a listában, amely részint függ a kötet terjedelmétől, és függ Pók Lajos elgondolásától, hogy hány oldalról mutasson be, akkor a kiválasztott szövegeket részben megtalálod a SZK.-ban, részint én el tudom küldeni már február-

ban, de elküldhetem akár az összest. Lehetetlen, hogy a kezdeményező (!) kiadó, te és időnként talán Gál István hármában ne boldoguljatok, ha hármatoknak is szívügye. (S a szerzőé is, de ő 30 év alatt krisztusi türelmet tanult idegen földön.)

P. S. A főszerkesztőnél lévő listán a címekből és alcímekből világosan kiderül a tartalom.

Igaz jó barátsággal köszönt, Cs. Szabó László

1982. március 10.

Kedves Lajos, köszönöm szépen a figyelmedet, *Kikötő* c. naplód elküldését. Jár nekem a *Mozgó Világ*, a te másodpéldányodat tehát külön eltehettem. Csak csupa jót mondhatok róla, nagyon olvasmányos, tisztességes (esetében igazán nem meglepő) és a műfaj követésre ajánlható példája. Érdekessége az is, hogy szenvedélyes embernek ismerlek, a napló hangja viszont nyugodt.

Értesítést kaptam a győri Műhelytől, szívből örülök, hogy publikálják a tanulmányodat, s örülök neki elsősorban miattad, mert nagy elégtétel. Igen kedvesen kérnek melléje valamilyen írást, esszét, tanulmányt az áldozattól, végtelenül sajnálom, hogy képtelen vagyok teljesíteni a kérést (egyidejűleg nekik is megírom), mert nincs semmiféle kiadatlan írásom, nekik meg nem tudok írni, mert a Prot. Szabadegyetem kiadásában még az idén megjelennek önéletrajzi írásaim, az egyik pl. egymaga 150 nyomtatott oldal, s én eszeveszetten napi nyolc-kilenc órát dolgozom, mert ápr. 15. után eltűnök Londonból, és csak június végén kerülök meg. Ha Isten élte, s nem szól közbe se haláлом, se betegség, május elején gurulok be a hazába, s biztosítlak, hogy az első napokban jelentkezem telefonon. Sejtelmem sincs, hol fogok lakni. Ugye 801-192 a telefonszámod? Csak akkor válaszolj, ha megváltozott.

Még egyszer: sok-sok köszönet, s gratulálok. Az ember mindent megér, ha elég sokáig bírja az életet. Ami nem kis teher.

Szívből köszönt öreg barátod, Cs.

1982. augusztus 12.

Kedves Lajos, no, mégis megszületett a hatkilós csecsemő! Ma reggel kaptam meg a győri Műhely 2/3 számát. Igen ro-

konszenzes folyóiratban jelent meg a tanulmányod. Tanulmány?! – kiséposz.

Mikor két év előtt gépirásban először olvastam, jó néhányszor elbámultam anyagismereteden. Igazolta az elbámulást második olvasása is, nyomtatva. Hamis bók, olcsó hízelgés nélkül mondom, hogy jobban ismered „összes művem”-et, mint én. Ami melleleg természetes, s így van sok más íróval, aki sokat ír. Egyik mű a tudatküszöb alá szorítja a másikat, különben eldugaszolódna a csatorna. Viszont ez a magyarázata az ismétléseknek is. Az ember elfelejti, hogy egyszer már megírta. Inkább erény, semmint hiba: hitelesíti az írást, annak a bizonyítéka, hogy az ember nagyon hisz valamiben, erősen átélte. Tehát gyanútlanul megint elmondja, azaz hitet tesz valami mellett. Szóval kívülállónak mindig jobb az áttekintése egy életműről. A tied teljes: távlati is, mikroszkopikus is. A szövegben nem találtam egyetlen mondatot sem, amely szerintem ne illene az áldozatra. Hozzáteve, óvatosságból, hogy még az ún. jó önismerők önismerete is hiányos és olykor ferde. De azért mégis remélem, hogy helyes az ítéletem: igen, a portré megszólal: ilyen az ember. Az ábrázolt.

Egyetlen kifogásom volt első olvasásra, meg is mondtam annak idején. Felérsz öt vadászkutyával: kiugrattad hazai és külföldi (!) bokraiból szinte minden írásomat. S az írásoktól áthatva úgy írtál, mintha a szegény tájékozatlan, mert tőlem elzárt hazai olvasó pontosan ugyanúgy ismerne, mint Te, a titkos beavatott. Második olvasásra, nyomtatott szöveggel a kézben csökkent az aggodalom. Van néhány kritikus utalás (pl. a legvégén: *Még vagyunk*), ami egyelőre rejtély az olvasónak, de aránylag kevés az ilyen, s lesz idő, amikor már minden olvasottabb olvasó megérti. Ha nem tudnád: tanulmányoddal a jövő elé siettel, annak írtad.

E héten megjelentek otthon a válogatott esszék: *Alkalom*. Nem kérhetnél esetleg, tanulmányod alapján, egy t.példányt Pók Lajos főszerkesztőtől? Most javítom önéletrajzi írásaim (*Hűlő árnyékban*) keféit. Valószínűleg Karácsony előtt már kint van a piacon. Nyugaton jelenik meg a Prot. Szabadegyetem kiadásában. S kb. két hét múlva megkapom összegyűjtött elbeszéléseim (1949–1981) keféjét is a Magvetőtől. Már készen várja az átvevőt.

Sietnem kell, mert rohamosan hanyatlom a Halál karjába, nincs segítség, és szerintem legfeljebb jövő évig ad halasztást, ha ad. Viszonyunk elég barátságos, vagy mondjuk inkább: civilizált.

De azért nagyon, nagyon jólesett, hogy még távozás előtt olvashattam szenvedélyes hangú, harcos és mégis szigorúan racionális tanulmányodat; belső alkata és stílusa, s az anyag feletti uralmad nagyon kedvemre való. Szívügyünk volt a megjelenés, légy szíves, add át hálás köszönetemet a Műhely szerkesztőségének.

Igaz jó barátsággal és szeretettel köszönt, Cs. bátyád

1982. augusztus 31.

Kedves Lajos,
köszönöm szépen a Műhely példányát. A győriek rögtön a megjelenéskor küldtek egyet, igen nagy figyelemmel. Akkor nyomban írtam is Neked, remélem, nem kallódott el a levél.

E. Fehér elvtárs hadba szállása (amit már ismerem) ezúttal jámbor és vattázott, alig ismerem a régi, s gondolom, igazi hangjára. Az a balsors érte, hogy én ugyan nem, de Czigány Lóránt egykettőre kiásta a tollára szúrt mondatomat az 1930-as évekből. A Magyar Nézőben. Hát bizony jó nagyot hazudott a kicsike. Pontosan fordítva igaz, mint ahogy mondja a bemocskolásomra: szomorúan szembeállítom Goethe civilizált csehországi utazását a barbárok bevonulásával. De Magyarországon ma egy teremtett lélek se tudja tetten érni a hazugságot, mert hol van már az a régi-régi könyv, aminek a főcímét ráadásul el is hallgatja!

Persze annyi baj legyen. Sörétnek is kevés a medvebundámon.

A másik oldal hangja zaftosabb. A kanadai nyilatkozó. Azok gyűlölik csak igazán „szabó bácsi”-t. Tegyük is, igényt tartok rá.

Baráti szeretettel szívből köszönt, Cs.

Pótsorok

Kedves Lajos,
már le volt ragasztva a boríték, amikor megjött, nagyon gyorsan aug. 24.-i leveled. Jólesett minden sora, köszönöm szépen.

Nagyon, nagyon örülök, hogy láttatok a Rózsa utca ötöt, azaz a Strada Samuil Micu hatot. Úgy látszik, keveset vagy semmit se romlott a „várfalon” belül. Édesanyám életében, utolsó éveiben több családdal élt együtt, beutaltakkal. Általában jóindulatú népek voltak, kiderül majd egy-két sorban a készülő önéletrajzi kötetből is. Kb. két-három hét múlva már

megkapom a második, tördelt korrektúrát. Kihozhatnák novemberben is, de Czigány Lóránt mintegy 40-50 oldalas függeléke, a mintaszerűen „profi” bibliográfia (1949–1981) rengeteg munkát ad, ötször annyit, mint maga a szöveg. Örülök, ha Újévre megjelenik. Ha igaz, egy-két hét múlva megkapom a Magvetőtől az elbeszélések levonatát (hasábban, tördelve? nem tudom), meg vagyok illetődve, mert Kner nyomja Gyomán, ilyen megtiszteltetés sem ért, amíg a hazában éltam. A Gondolat szívvel, szeretettel gondozta az *Alkalmat*, kevés benne a hiba, úri és civilizált a külseje, egyetlen panaszom, de hát mit tegyünk, hogy igen zsugoriak a tiszteletpéldányokkal. Mindegyik vállalat az, de azt hiszem, a Gondolat még túlesz a többin. Neked aztán igazán kijárna egy a tanulmányért!

Eloolvastam harmadszor is, ezúttal a mélyreható szövegnél is jobban éreztem-láttam-becsültem szilárd, belső szerkezetét. Amit egyik itteni olvasód elsőre felismert. Úgy látszik, kissé nehéz a felfogásom. Múlt levelemben említettem, s látom leveledből, hogy egyetértesz: a tanulmány akkor nyeri majd el méltó helyét és jogait, ha mindenki könnyen hozzáférhet az általad említett összes íráshoz. Kevés dolgot írtak ennyire a jövőnek... reméljük: a (viszonylag) közeljövőnek.

Kolozsvárra soha, semmi szín alatt nem mennék vissza. Lajos, nemcsak a század elején volt rendkívül tiszta és a szó lelki értelmében a legúrabb város, még 1940 és 1944 közt, a második világháború alatt (!) is visszavarázolták régi arculatára, nagyon tiszta volt, nagyon nemes, még mindig gyermekkorom városa volt, pedig már a negyvenéves ember szemével néztem, nosztalgia nélkül.

A lélek kész, de a test erőtelen... Küzdöm, amennyire tudok, de a homokóra egyszer csak lefut. A haláltól sohase félttem, felháborodni se tudok a gondolatától, de újabban gyakori a halálsejtelmem, ami más, mint a félelem, csökkenti az ellenállóerőt. Az önélet-rajzi kötet s az elbeszélés-gyűjtemény biztosítva van, legfeljebb más javítja, a fiam v. Czigány Lóránt, de jövő évben legalább egy évi munkával vállalkozni kellene a csakugyan utolsó nagy dobásra, a *Görögök* második felének a megírására, s mostanában végképp úgy érzem, hogy ahhoz már nincs erőm. Kár.

Még egyszer mindent köszönök. S persze ismeretlenül is kézcsókjaimat küldöm a feleségednek.

Igaz barátsággal, Cs. bátyád

Wien, 1984. március 10.

Kedves Lajos,

Uramisten, ha én úgy ismerném a munkáimat az utolsó kötőszóig, mint Te! De hát, ami lehetetlen, az lehetetlen. Honnan is veszi, honnan is ássa ki, milyen zugokból, mennyiből? – gondolom időről időre elképedve, magamról olvasva a Te szövegedben. Néha már-már ijesztő ez a tudás. Persze nagyon megtisztelő is. S hogy mennyire jólesik, arra fölösleges sok szót fordítani.

Itt, Bécsben persze nincs kéznél ős-szöveged, az a gépelt, amit a Belgrád rakpart óta őrzök. Restelném, ha tévednék, de több ízben úgy vettem észre, hogy sok pót, azaz új anyagom beledolgozásával elég sokat és lényegeset változtattál rajta, végig az előnyére. Tévednék? Ezúttal nincs többé egyetlen akkori szóvá tett aggályom, hogy ti. a mulasztásaiban ártatlan, mert kényszerűen tájékozatlan olvasó nem értheti meg minden utalásodat, ami neked, a titkos szöveg birtokosának a kisujjában van. Most teljesen elmaradt ez a nyugtalanító érzés. Valószínűleg két nyomós okból: egyfelől simításaid – vagy ami simításnak hat –, másfelől az olvasók megnőtt tudása sokszorosán kedvezőbb helyzetet teremtett első találkozásunk óta. Az is lehet azonban, hogy ős-szöveged nagyon alapos ismerete kelti most már azt a benyomást, hogy mindenki számára mindig érthető volt valamennyi célzásod versre és prózára egyaránt.

Lajos, szívből, meghatva köszönöm a szeretetet, barátságot s eredményes küzdelmeidet értem, szóval a sok-sok rám fordított, alapos munkát. Még annyit, hogy a 403 lap bekezdésétől („Vágyja-e...”) a 404 lap végéig terjedő rész („megrontott gondolkozás”) az a két oldal, amely a kedvencem, talán mert helyes vagy téves önismeretem tükre. S még valamit: a fül-szövegtől teljesen el voltam képedve, többeknek megmutattam, mindenki boldogan elcsodálkozott. Itt-ott mégiscsak dereng.

Két kötetre tervezett esszégyűjteményem Vízkereszt óta szedésre készen a Magvetőnél fekszik, ismerve a nehézségeket, örülök, ha 1985-ben megjelenik. Sajnos, korom miatt már nem dobálózhatom az évekkel. Azzal a könyvvel nincs már gondom a kefelevonat javításán kívül. Késő őszig azonban a Gondolattal kötött új szerződés alapján egy Shakespeare-könyvön kell dolgoznom. Feltételesen mondom, hogy októberig talán elkészül. Közbe kell ugyanis iktatni

három-négy esetleges kórházi kezelést, szerencsével csak napokra, ha nincs szerencsém, hetekre, testileg-lelkileg a kevés is megvisel. Még kellene jó két és fél esztendő minden tervezett munkám elvégzéséhez, nincs rá semmi biztosíték az ég kegyelmén kívül. Szorítsunk, hogy a munka érdekében, mert az még most is hatalmában tart, talán megadja ezt a halasztást.

P. S. Március 12-től júniusig bizonyosan a Mewsban vagyok. A június még bizonytalan. Ha idén is hazanézek, az út most szept. 10. és okt. 10. közé esne, gondolom: három hétre.

Ismételt forró köszönettel, és gratulálva, hogy végre megjelent a könyved, családotat is szívből köszöntve maradok igaz öreg barátod, Cs.

Ferenczy Béni alkotása (1949, felállítva: 2003, Budapest, Károlyi kert)